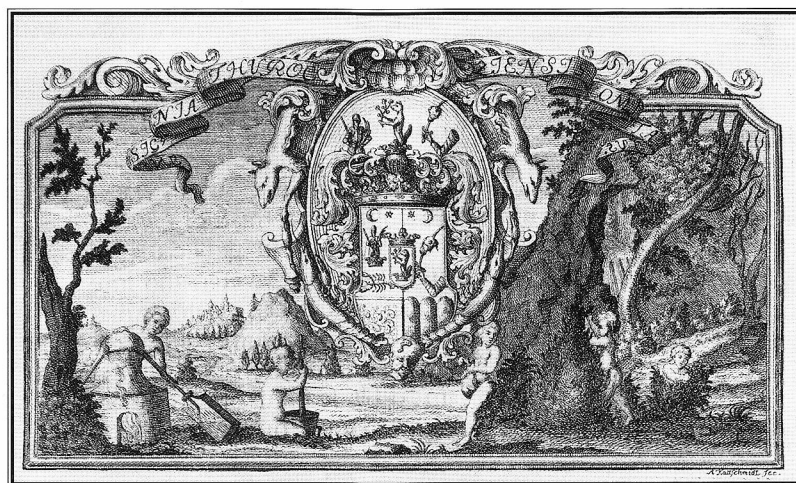

Modrá krv, tlačiarenská čern

ŠLACHTICKÉ KNIŽNICE 1500 – 1700

Medzinárodná putovná výstava

Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein

jeseň 2005 – jeseň 2007

TÁTO PUBLIKÁCIA BOLA VYDANÁ S FINANČNOU PODPOROU
STREDOEURÓPSKEJ NADÁCIE A SPOLOČNOSTI SLOVNAFT, A.S., ČLENA SKUPINY MOL

Organizátori výstavy:
Slovenská národná knižnica, Slovenské národné múzeum (Slovensko)
Országos Széchényi Könyvtár (Maďarsko)
Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica (Chorvátsko)
Esterházy Privatstiftung, Burgenländische Landesbibliothek (Rakúsko)

Katalóg vydáva:
Slovenská národná knižnica

Zodpovedný redaktor:
Dušan Katusčák

Hlavný kurátor výstavy:
István Monok

Kurátori výstavy:
Klára Komorová, Ivan Kosić, Stefan Körner

Katalóg zostavila:
Klára Komorová

Výstavu pripravili:
Rajmund Lauro, Peter Cabadaj, Klára Komorová

Grafický návrh katalógu:
Peter Ďurík

Úvodná štúdiá:
István Monok

Autori štúdií a sprievodného textu k vystavovaným predmetom:
Eva Frimmová, Klára Komorová, Ivan Kosić, Stefan Körner, Vladimír Magič, István Monok, Helena Saktorová

Preklad do slovenčiny:
Ludmila Mazalová, Eva Augustínová, Elena Midriaková

Jazyková redakcia:
Janka Ondroušková

Autori fotografií:
Darko Čížmek, József Hapák, Gottfried Holzschuh, Sonja Hrelja, Anna Jančiová, János Káldos, Stefan Körner

Autori mapy:
Katalin Plihál, Balázs Mihályi

Vystavené predmety požičali:
Slovensko:

Slovenská národná knižnica – Martin
Univerzitná knižnica – Bratislava
Slovenské národné múzeum – Martin, Červený Kameň
Trenčianske múzeum – Trenčín
Oravské múzeum – Oravský hrad

Maďarsko:
Országos Széchényi Könyvtár – Budapešť
Magyar Országos Levéltár – Budapešť
Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár – Debrecín
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár – Budapešť
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára – Budapešť
Magyar Nemzeti Múzeum – Budapešť

Chorvátsko:
Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica – Záhreb
Hrvatski povijesni muzej – Záhreb
Hrvatski državni arhiv – Záhreb

Rakúsko:
Esterházy Privatstiftung – Eisenstadt
Esterházyische Bibliothek – Eisenstadt
Österreichische Nationalbibliothek – Viedeň
Franziskaner Klosterbibliothek – Güssing

© Slovenská národná knižnica, Martin

ISBN 80 – 89023 – 27 4 (slovenské)
ISBN 963 200 497 3 (maďarské)
ISBN 953 – 500 – 043 – 8 (chorvátské)
ISBN 3 – 9501891 – 3 – 0 (rakúské)
ISBN 963 200 498 1 (anglické)

ARISTOKRATI A KNIŽNÁ KULTÚRA V 16.–17. STOROČÍ NA HRANICIACH DVOCH RÍŠ

Expanzia mohamedánov bola od 7. storočia aktuálnou politickou otázkou v Európe. Prvé podmaňovacie snahy sa prelomili pri Poitiers v roku 732, ale i tak väčšia časť Pyrenejského poloostrova zostávala až do konca 15. storočia pod nadvládou Maurov. Postup Turkov smerom do Európy bol na Balkánskom poloostrove dlho neúspešný, no v roku 1453 padla Byzancia. Uhorské kráľovstvo, ktoré v druhej polovici 15. storočia (počas panovania Mateja I. Huňadiho) bolo silným štátom, začiatkom 16. storočia v rámci európskych mocenských hier bolo porazené a zničujúci úder mu uštedrili Turci v bitke pri Moháči v roku 1526. Turci obsadili kráľovské sídelné mesto (Budín) a zabrali jednu tretinu krajiny, druhá tretina sa sformovala ako samostatný štát (Sedmohradsko). Na 150 rokov vznikla taká situácia, v ktorej bolo pre vedúce politické osobnosti krajiny prvoradou úlohou a určujúcim aspektom politického myslenia zjednotenie krajiny. To sa podarilo tak, že územie stredovekého uhorského kráľovstva sa stalo súčasťou habsburskej ríše a Sedmohradsko získalo status veľkokniežatstva. Takmer dve storočia sa Karpatská kotlina často stávala oblasťou vojenských operácií a zvlášť ťažké boje tu prebiehali najmä počas pätnásťročnej vojny (1592 – 1606).

Protestantské myšlienky, ktoré sa šírili od začiatku 16. storočia, sa rýchlo udomácnili aj v Uhorsku.¹ V bitke pri Moháči padli takmer všetky vedúce osobnosti katolíckej cirkvi a celá cirkevná hierarchia. Väčšina nemeckého obyvateľstva žijúca v slobodných kráľovských mestách sympatizovala s Lutherovým učením. Aj boje o vládu dvoch súperiacich kráľov Ferdinanda I. Habsburského a Jána Zápoľského mali náboženský podtext, napriek tomu, že obidvaja zomreli ako katolíci. Odporcovia

habsburského kráľa zavrhlí katolícke náboženstvo ako „rakúske“ náboženstvo. Ku koncu 16. storočia bola pomerne veľká časť obyvateľstva prívržencami niektorého zo smerov protestantského náboženstva, ale začalo silnieť aj rekatolizačné hnutie reprezentované najmä jezuitským rádom a hlavne ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmáňom. Významná časť aristokracie sa stala protestantmi, najmä luteránmi, ale medzi uhorským obyvateľstvom si získal značný vplyv aj kalvinizmus. Na hraniciach Osmanskej ríše a nemecko-rímskeho cisárstva v línii – Ozalj, Záhreb, Čakovec, Dolná Lindava, Kanizsa, Sárvár, Monyorókerék, Güssing, Livka, Esterháza, Forchtenstein, Eisenstadt, Bratislava, Červený Kameň, Bytča, Trenčín, Sklabiňa – sa aristokratické rodiny žijúce tam niekoľko generácií stali taktiež luteránmi, v niekoľkých prípadoch kalvínmi. Generácie žijúce počas života Petra Pázmáňa však takmer všetky konvertovali na katolícku vieru. V 60. rokoch 17. storočia sa takto upevnil katolicizmus s asistenciou a podporou štátnej habsburskej moci.

Pred tureckou expanziou veľká časť obyvateľstva (najmä Srbi, Chorváti a Maďari) hľadala útočisko v severnejších oblastiach.² Vtedy sa objavili v Trnave, Košiciach, vo Varadíne a, pravdaže, aj v iných mestách bohaté rodiny pochádzajúce z oblasti Segedína a Makó. V tomto čase sa chorvátske dedinské obyvateľstvo usadilo najmä v stolicích Zala, Vas, Šopron a Moson. V druhej polovici 16. storočia sa z habsburských dedičných dŕžav a neskôr počas tridsaťročnej vojny zo Sliezska, Česka, Württenberska, Falcka, Bavorska, ale aj z Viedne usadilo v tejto oblasti veľa protestantského obyvateľstva a osídľovali najmä Šopron, Rust a Kőszeg.³ Českí exulanti sa usadili najmä na

území obývanom Slovákmi (Trenčín, Skalica). Z etnického, jazykového a náboženského hľadiska môžeme hovoriť o veľmi rôznorodej oblasti.

Tieto okolnosti negatívne ovplyvnili systém kultúrnych inštitúcií⁴ a ich dejiny, pretože školský systém, knižnice a knižné dielne, ktoré boli ku koncu 15. storočia dobre vybudované a fungujúce, boli počas týchto bojov zničené. Tento inštitučný systém bol do začiatku 17. storočia znovu obnovený v duchu protestantského učenia, a to najmä vďaka zodpovednému mysleniu domácej šľachty a popredným osobnostiam verejného života. Tieto snahy opäť zničila pätnásťročná vojna, proticisárske vojenské výpravy sedmohradských kniežat, turecké plienenie (v roku 1658 veľká turecká invázia do Sedmohradska), resp. Tököliho a Rákociho povstania. Keďže v 17. storočí boli počas týchto vojen a bojov zničené aj znovuoživené katolícke inštitúcie, právom môžeme 18. storočie nazvať storočím znovubudovania a rekonštrukcie.

Keď hovoríme o knižnej kultúre šľachtických rodín,⁵ musíme zdôrazniť príkladnú úlohu a kultúru šľachtických dvorov, resp. tú skutočnosť, že zaniknutá organizačná sila kráľovského dvora prešla cielavedome a organizovane do rúk aristokratických rodín, a to nielen rodín prezentovaných na tejto výstave, ale aj ďalších, ktoré boli s nimi v príbuzenskom vzťahu, napr.: Mikuličovci, Erdődiovci, Ištvánfiovci, Peréniovci, Coborovci atď. Ich najdôležitejšou úlohou bola v skutočnosti obrana a ochrana hraníc a každý ich čin bol podriadený ochrane vlastných majetkov, resp. krajiny: podpora cirkví, zakladanie škôl, prijatie kočovných tlačiarov a ich zásobovanie objednávkami, v záujme zabezpečenia plynulej náhrady svetskej a cirkevnej inteligencie podpora nadaných mladých ľudí na zahraničných štúdiách, budovanie opevnení a kaštieľov, záhradná kultúra, udomáčňovanie nových ozdobných a úžitkových rastlín, prijatie zahraničných staviteľov, hudobníkov, umelcov, vedcov atď.⁶

Z predslovov tlačí, ktoré vyšli na území Uhorska v 16. – 17. storočí,⁷ z venovaní študentov, ktorých práce vychádzali z zahraničí,⁸ môžeme zistiť, ako sa

menil kultúrny vkus generácií aristokratických rodín žijúcich v tejto oblasti, resp. poukazujú na stálosť alebo zmeny v ich náboženskom zmyslení. So zreteľom na túto skutočnosť a najmä na podporu organizovania protestantských cirkví boli v maďarčine vydané niektoré základné diela významných wittenberských, heidelberských a tübingenských autorov. Kňazi a príslušníci inteligencie, ktorí pôsobili na šľachtických dvoroch, vydávali vlastné diela, ďalej práce, ktoré sa používali vo vyučovaní procese a tiež príležitostné tlače. Ku koncu 16. storočia pozorujeme zvýšený počet tlačených diel svetskej tematiky, ale od polovice 17. storočia sa opäť kladie dôraz na teologickú literatúru.⁹ Príčinou tejto skutočnosti sú jednak polemiky s predstaviteľmi silnejúcej katolíckej cirkvi a tiež potreba vyjadriť názory na rozdiely medzi jednotlivými vyznaniami protestantskej cirkvi. Aj zadunajský reformovaný a evanjelický dištrikt sa úplne rozdelil až na začiatku 17. storočia.¹⁰ Tu môžeme dobre pozorovať ako František Nádašdy (Čierny beg), Pavol Nádašdy, František Baťán, Mikuláš Bánfi, Juraj Zrínsky, Štefan Ilešházi a Katarína Pálfiová alebo Peter Révai aktívne ovplyvňovali tieto polemiky najmä tlačenými vydaniami v tlačiarňach pôsobiacich na ich majetkoch. Rekatolizovaní členovia jednotlivých rodín (František Nádašdy, Adam Baťán, Krištof Bánfi, Mikuláš Esterházi atď.) okamžite zmenili a prebudovali kultúrny obraz svojich teritórií. Prestali podporovať protestantských kňazov, školy a tlačiarne a dali priestor františkánom, jezuitom alebo cisterciánom.

Dejiny knižníc jednotlivých rodín – špeciálne skúmajúc ich obsahové zloženie – prirodzene odzrkadľovali tieto zmeny. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že do konca 16. storočia sa v týchto knižniciach zhromaždil súdobý humanistický knižný materiál (antickí autori, kritické vydania diel cirkevných otcov, súdobí humanisti) a nezávisle od ranoreformátorskej literatúry (Luther, Melancthon, Bugenhagen, Kalvín, Béze, Zwingli atď.) latinská, nemecká, talianska a výnimočne francúzska historiografická literatúra, základné právnické diela a vydania tlačiarne, ktoré rodina podporovala.

Tí šľachtici, ktorí sa osobne venovali otázkam cirkevnej organizácie (Štefan Ilešházi, František Baťán, Juraj Turzo), si do svojich zbierok zabezpečovali knižné diela tohto zamerania a často i práce o parciálnych otázkach vierouky.

Hoci pätnásťročná vojna zapríčinila ťažké straty v inštitucionálnej sieti krajiny, upriamila pozornosť na vyhnutie Turkov z Karpatskej kotliny a z Balkánu, čo patrilo medzi najnaliehavejšie úlohy európskych mocností. Prelom 16. a 17. storočia bol sčasti aj práve pre túto situáciu obdobím úvah o kresťanskej súdržnosti. V teológii prevládali irenistické myšlienky, vo filozofii kresťanský novostoicizmus, politické myslenie reprezentovali diela unio christiana, ktoré sa stali veľmi obľúbenými. Spôsob vyhnania Turkov najmä podľa francúzskych predstáv sa v uhorských aristokratických knižniciach objavoval v rôznych formách. Právom však tie plány, ktoré načrtli možné spojenectvo Francúzska a habsburského dvora na základe kresťanskej súdržnosti, nesúhlasili s myšlienkou, ktorá podmieňovala túto spoluprácu porážkou niektorej z veľmocí. Žiaľ, práve tridsaťročná vojna dokázala, že tieto myšlienky sa stali realitou. Pre uhorskú a sedmohradskú politiku to znamenalo, že rozhodnutie sa zúžilo na otázku „s Habsburgovcami, či bez nich“ a pomer pre a proti nebol veľmi výrazný. Peter Pázmán sa pokúšal vplývať na mladšiu generáciu súdobej aristokratickej spoločnosti, aby nerozmýšľali len o tejto perspektíve.

Reálnou alternatívou bolo pre neho (ako potom aj pre Mikuláša Zrínskeho, Františka Nádašdyho, Mikuláša Pázmána a i.) spojenectvo s Habsburgovcami, nie však porážkou protestantského Sedmohradska, ale jeho udržaním. A preto nie je zvláštne, že aristokrati – bibliofili venujúci sa zbieraniu a získavaniu kníh rozširovali svoje poznanie aj zbierky literatúrou takéhoto politicko-teoretického charakteru. Počas príprav na vojnu nezabúdali ani na diela, ktoré sa venovali modernej vojenskej vede.¹¹

Na prelome prvej a druhej polovice a najmä v druhej polovici 17. storočia sa zavŕšila v súdobom západouhorskom regióne zmena životného štýlu aristokratických rodín, a to v tom zmysle, že čoraz väčšiu pozornosť začali venovať členovia týchto rodín jeho modernizácii. Učili sa jazyky, popri nemčine a taliančine sa začala študovať aj francúzština, vo výchove detí sa orientovali na to, aby mladí ľudia získali nielen základné znalosti, ale i také, ktoré budú potrebné v dospelosti v ďalšom, aj politickom živote (zemepis, politika, štátoveda, vedenie vojska, šerm, tanec atď.). Modernizovala sa aj obsahová štruktúra knižníc priamo úmerne k vzniknutým potrebám.

Na záver nášho úvodu môžeme sformulovať názor, že väčšina členov rodín, ktoré sú prezentované na tejto výstave, mala ku koncu 17. storočia podobné vzdelanie a rozhľad ako ich rakúski a českí súčasníci žijúci v prostredí cisárskeho dvora.¹²

Poznámky:

¹ KLANICZAY, Tibor. Réforme et transformation culturelles en Hongrie. In *Les réformes: enracinement socio-culturel. XXVe colloque international des études humanistes Tours, 1 – 13. juillet 1982. Etudes réunies par Bernard Chevalier, Robert Sauzet*. Paris, 1982; BALÁZS, Mihály. Einleitung. In *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles. Éd. par André Séquenny. Tom. XII. Baden-Baden, 1990. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana. CXXI.)*

² Prehľad: BESSENYEI, József. A menekültek és a magyarországi városhálózat kialakulása a török hódítás kezdeti periódusában. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Budapest : MTA TTI, 2002, s. 75 – 86. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek. 2.)

³ MONOK, István. Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing. In *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*. Hrsg. von Gyula Kurucz. Stuttgart, 2003, s. 138 – 146; MONOK, István. Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában. In *Magyar Könyvszemle*, 2003, s. 205 – 211; MONOK, István. Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. In *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid Krieglleder, Andrea Seidler. Bremen : Edition Lumière, 2004, s. 75 – 90; MONOK, István. Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts. In *Ungarn Jahrbuch 2004 [2005]*, s. 178 – 189.

⁴ KLANICZAY, Tibor. Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIe siècle). In *Intellectuels français, intellectuels hongrois*. Ed. par Béla Köpeczi, Jacques Le Goff. Budapest – Paris, 1985, s. 99 – 109; KLANICZAY, Tibor. Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der unga-

- rischen Renaissance. In *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*. Hrsg. von Georg Kaufmann. Wiesbaden, 1991, s. 319 – 338. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 9.)
- ⁵ MONOK, István. A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI – XVII. században. In *CaféBábel, 14. kötet (Gyűjtés)*, 1994/4, s. 59 – 68; MONOK, István. Über die höfischen Bibliotheken des 16. – 17. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In *Acta Comeniana*, 2002 [2003], č. 15 – 16, s. 127 – 140.
- ⁶ Klasické literárnovedné práce, ktoré sa venujú kultúre aristokratických dvorov: HORVÁTH, János. *A reformáció jegyében*. Budapest, 1957; Skupina Perényiovcov zgrupovaná okolo kráľa Jána Zápoľského, skupina Nádašdyovcov v závislosti od rodiny Enyigni je odraz v modernom pramenom vydaní: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617 – 1708*. Sajtó alá rendezte Koltai András. Budapest : Osiris Kiadó, 2001.
- ⁷ SZABÓ, Károly. *Régi Magyar Könyvtár. I. kötet. Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Budapest, 1879. (RMK I.); SZABÓ, Károly. *Régi Magyar Könyvtár. II-dik kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Budapest, 1885. (RMK II.); *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473 – 1600*. Borsá Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971. (RMNy); *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1601 – 1635*. Borsá Gedeon, Hervay Ferenc és Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit közreműködésével. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983. (RMNy); *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1636 – 1655*. Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona és P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2000. (RMNy).
- ⁸ *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Budapest, 1898; *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások. 1 – 5. kötet. Borsá Gedeon irányításával Dörnyei Sándor és Szálka Irma munkája. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 1990 – 1996.
- ⁹ PÉTER, Katalin. Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban. In *PÉTER, Katalin. Papok és nemesek*. Budapest : Ráday Gyűjtemény, 1995, s. 77 – 97; najnovšie: HELTAI, János. *A XVII. század első felének (1601– 1655) kiadványstruktúrája Magyarországon (Az egyházi-vallási művek funkcionális és használati műfaji rendszere: Műfajteremtő elvek és célok, nyomtatott műfajok)*. Rukopis. 2003. Súhrnný prehľad k tematike: HELTAI, János. A 17. század első felének kiadványszerkezete: Műfajteremtő elvek és célok. In *Fejezetek 17. századi nyomdászattunkból*. Szerk.: P. Vásárhelyi Judit. Budapest, 2001.
- ¹⁰ MONOK, István. *Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI – XVII. században*. Muratáj, 2002 [2003], s. 51 – 66; MONOK, István. Lesende Magnaten und Bürger im Westungarn. In *Bibliothekar und Forscher. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Norbert Frank zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Felix Tobler. Eisenstadt, 2003, s. 179 – 190. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXV.)
- ¹¹ KLANICZAY, Tibor. Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi Miklós műveiben. In *Irodalom és ideológia a 16 – 17. században*. Szerk.: Varjas Béla. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 337 – 400; ÖTVÖS, Péter. Pázmány Miklós gróf könyvei. In *Klaniczay-émlékkönyv*. Szerk.: Jankovics József. Budapest : Balassi Kiadó, 1994, s. 344 – 364.
- ¹² Pozří *Adel im Wandel. Ausstellung. Horn, 2. – 5. Juli 1990*. Hrsg. von Helmuth Feigl. Wien, 1991. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde; 15).

Preklad:
EVA AUGUSTÍNOVÁ

